

Att transcendera kultiska upplevelser

AV NILS G. HOLM

Det särpräglade för religioner är postulerandet av en andlig värld, som inte är nåbar med våra vanliga sinnesorgan. Man räknar med en transcendent värld. I denna andliga värld finner vi bland annat gudar, andar, änglar och onda makter. Dessa tillskrivs krafter och handlingar som vi på olika sätt förmodas kunna nås av. För kontakten med denna värld upprättar religionerna särskilda aktiviteter som förenar ideologiska och beteendemässiga förhållanden. De tar sig uttryck i det vi brukar kalla kulturer. Meningen med kultiska handlingar är att ge deltagarna upplevelser där det transcendenta blir förnimbart på ett konkret sätt. Kultiska handlingar är allt från bönestunder, gudstjänster, andakter, tempelbesök och så vidare.

Då man med västerländsk religionshistorisk skolning möter olika religioner och religiösa uttryck är man benägen att generalisera och se likheter och olikheter mellan religionerna. Detta sätt att studera och ta till sig religiösa förhållanden följer en linje som utvecklades på 1800-talet och som ofta gått under beteckningen religionsfenomenologi. Man har tänkt sig att religionerna har en kärna som varierar på olika håll i världen och genom historien. Att upptäcka denna kärna och se variationerna har varit en uppgift för religionsforskningen under vissa perioder. Denna forskningsinriktning har dock på senare tider råkat i vanrykte. Kritiken har varit att den alltför mycket utgår från ett västerländskt, ofta kristet, synsätt och räknar inte med variationerna på olika håll i världen. Framför allt har kritiken varit skarp rörande religionerna i Indien. Att benämna en mängd kultiska och kulturella aktiviteter i Indien för hinduism har därför även ansetts otillbörligt. Att till och med ta ordet religion i sin mun vid beskrivningen av dessa kulturer har inte

heller setts som helt lämpligt (se till exempel Narayanan 2015; Stausberg 2008; Pennington 2005).

Studerar man det ideologiska innehållet i världens religioner (för enkelhetens skull talar jag ändå här om religioner) finner man många gemensamma drag vad beträffar etiken och moralen. Att göra gott mot varandra och ömsesidigt stöda varandra är en regel som vi finner på många håll, då man studerar de heliga skrifterna. I det ideologiska stoffet finns dessutom i praktiskt taget alla heliga skrifter berättelser om våld och krigiska utövningar. Det blir en moralisk och intellektuell ansträngning att välja det goda i enskilda fall. Finns förutsättningar för hot och aggressivitet går det lätt så att det våldsamma aktivitetsmönstret aktualiseras och formas till fiendskap och i förlängningen krigiska handlingar.

Trots kritiken mot fenomenologiska iakttagelser kan en västerländskt skolad religionsforskare inte undgå att se likheter och olikheter i det omfattande religionsfältet. Möjligheter härtill har jag inte haft enbart genom studier av litteratur utan väldigt mycket genom möten med religioner och kulturer i olika delar av världen. Då jag som ung professor i slutet av 1970-talet började undervisa religionshistoria vid Åbo Akademi var behovet av gedigen religionskunskap i skolor och samhälle i övrigt enormt stort. Finland började vakna ur sin monokulturella sömn och behövde information om och kontakter med övriga kulturer och religioner. Tillsammans med mina elever blev det därför en plikt och angelägen uppgift att komma ut från våra små finlandssvenska cirklar och se världen med egna ögon. Jag började därför med tvåveckorsstudieresor till olika delar av världen. Under min professur hann jag med cirka 20 sådana resor. Vi åkte bland annat till Egypten, Turkiet, Israel, Indien, Nepal, Iran, Marocko, Kina, Thailand, Benin och Guatemala. Dessutom har jag undervisat sex till åtta veckor i tre omgångar i början av 2000-talet vid Mahidol University utanför Bangkok i Thailand. Allt detta har gett mig en stor mängd primärkunskap om de olika religionerna och kulturerna. Självfallet är det ändå bara fråga om ett ytligt skrap men ändå något mer än vad ren bokkunskap ger vid handen. Även för eleverna var det fråga om viktig erfarenhet av primärt slag.

Då jag mött alla dessa kulturer och religioner har reflexionerna ofta gått till de kultiska handlingarnas likheter och olikheter. Den religionshistoriska skolningen kombinerad med religionspsykologi som jag tillägnat mig har gjort att jag varit särskilt intresserad av hur kultdeltagare får andliga erfarenheter. Vilka vägar finns för att man skall nå fram till en upplevelse av det gudomliga eller andliga. Grovt taget tycker jag man kan räkna med tre grundläggande former.

Den första formen som jag tyckt mig kunna urskilja är den kraftigt utspelande typen. Den har ofta starka ord, häftigt förlopp, kraftig påverkan och stark dramaturgi. Den vill ge omedelbar effekt på det emotionella planet. Hinsidesvärlden skall manifesteras så konkret som möjligt. På kristet håll är det här fråga om en *karismatisk-övertalande* form som tidigare åtminstone syntes klart i pingströrelsen och också i den karismatiska väckelsen världen över. Den manifesterade sig i tungotal, profetior och helbrägdagörelser. Själv kom jag att analysera och förstå tungotalet – glossolalin – som ”språk” och upplevelse i min licentiatavhandling och framför allt i min doktorsavhandling (Holm 1974; Holm 1976; se även Holm 1996).

Motsvarigheter till denna form av kultisk manifestation finner man på andra håll i religionernas värld. I islam tänker jag främst på sufiska rörelser med kultiska danser, musik och starka uttryck. I Indien är det kanske främst ”nyreligiösa” grupperingar som Hare Krishna, Sai Baba och liknande som tenderar till denna kultiska form. I buddhismen är det kanske främst i vissa tempel med kraftiga utspel och divinationer som jag funnit något av detta. Och i Benin och Guatemala är det de folkliga, traditionella kulterna som tenderar till detta.

En annan form som klart framträder är den *rationellt-övertygande* formen. Här försöker man med argument och rationalitet upprätthålla och förmedla den andliga erfarenheten. Det sker närmast i det man kan kalla predikningar. Den protestantiska kristenheten har ju varit särskilt präglad av denna form. Men vi finner den också i religioner som judendom, islam och i de indiska traditionerna. Reformrörelserna inom hinduismen på 1800-talet och i början av 1900-talet hade manifestationer av denna form.

En tredje form jag önskar ta fram kallar jag den *rituellt-mystiska*. Här är det fråga om det korrekta utförandet av en liturgi som gäller. Den typiska formen för detta är förvandlingsundret – enligt katolsk teologi transsubstantiationen – som äger rum vid läsningen av instiftelseorden under nattvarden. Då blir bröd och vin Kristi lekamen och blod på ett konkret sätt. De deltagande personerna blir så konsumenter av ”förvandlingsundret”.

I de flesta religioner har vi på något sätt motsvarigheter härtill. Att utföra riterna om och om igen efter exakt samma mönster är viktigt. Det utvecklas med andra ord en ritual eller liturgi som blir fylld med symboler både kognitiva sådana och beteendemässiga. Då genomförandet utförs korrekt förväntas det ge deltagarna andliga upplevelser. I detta fall räknar man med en inlärningsprocess som så småningom fyller symbolerna med innehåll och mening. På ett djupt psykiskt plan kan därför kulten tala till deltagarna och förmedla erfarenheter som är starka. Handlingar i kyrkor, synagogor, tempel, moskéer och så vidare har ofta denna karaktär. Min så kallade integrerade rollteori försöker fånga det psykiska förlopp som här kan äga rum. Djupliggande psykiska motiv manifesterar sig här med socialt tillhandahållna modeller och kan i särskilda situationer exaltera och ge erfarenheter bortom det alldagliga (Holm 2014).

Det är viktigt att påpeka att blandformer av dessa alltid förekommer i de olika religionerna. Islams böneritual är ofta mycket fast i formen och kan följas av predikningar av varierande art. Lika kan det vara i judendomen. I den thailändska buddhismen har jag stött på kraftigt stiliserade former för dyrkan ibland kombinerade med utläggningar av de buddhistiska texterna.

Två viktiga faktorer tillkommer för att skänka maximal erfarenhet. Först och främst är det traditionerna som leder tillbaka till en urkälla. Där finns ofta de heliga skrifterna som klara vittnesbörd om de stora urhändelserna. Att i kulten komma nära dessa är en grundprincip. Har man inga heliga skrifter gäller traditionsförmedlingen genom centrala ledargestalter så långt tillbaka i tiden som möjligt. *Närhetsprincipen* – urkällorna förmedlade idag – är med andra ord grundläggande.

Den andra viktiga faktorn i kultutövningarna är *musiken*. Utöver praktiskt taget hela världen förstärks och fördjupas traditionsförmedlingen ofta genom användandet av musik, enstämmig sådan eller flerstämmig, enbart sång eller sång med instrument. Det är vida omvittnat vilken betydelse musikformerna har för förmedlingen av ett andligt budskap. I vissa fall kan man till och med säga att musiken är religionens andliga kärna (Holm 2013; Spychiger 2013).

Viktigt vore att gå vidare med forskningar rörande de tre kultiska formerna i relation till psykologiska faktorer som personlighetstyper och uppväxtförhållanden men också i relation till om kulturen baserar sig på traditionsstoff eller modern rationalitet. Ganska klart verkar vara att skolning och intellektuell verksamhet samspelar mer med den rationellt-övertygande och den rituellt-mystiska formen än med den karismatisk-övertalande typen. Kanske är det så att då rationaliteten fått dominera i traditionerna återstår till slut enbart den rituellt-mystiska formen även om också den kan argumenteras bort. Till slut kanske enbart musik, dans, skådespel, naturupplevelser och intima relationer kvarstår som manifestationer av en andlig begåvningspotential.

REFERENSER

- Holm, Nils G. 1974. Glossolalins kultmönster och ljudstruktur undersökta på ett material insamlat i Svenskfinland. *Uttryck – Kommunikation – Religion*, Serie 2: empiriska undersökningar: häfte II. Lund.
- Holm, Nils G. 1976. *Tungotal och andedop. En religionspsykologisk undersökning av glossolali hos finlandssvenska pingstvännen*. Acta Universitatis Upsaliensis, Psychologia Religionum 5. Uppsala.
- Holm, Nils G. 1996. Extas, trans och tungotal. *Mänskliga gränsområden. Om extas, psykos och galenskap*, s. 35-59. Bokförlaget Natur och Kultur. Stockholm.
- Holm, Nils G. 2013. Starke musikalische Erlebnisse und Rollentheorie. *Musik und Religion. Psychologische Zugänge*, s. 57-67. Red. Jacob A. v. Belzen. Springer VS. Wiesbaden.

- Holm, Nils G. 2014. *The Human Symbolic Construction of Reality. A Psycho-Phenomenological Study*. LIT. Münster.
- Narayanan, Vasudha. 2015. The History of the Academic Study of Religion in Universities, Centers, and Institutes in India. *Numen* 62, 1, s. 7-39.
- Pennington, Brian K. 2005. *Was Hinduism Invented? Britons, Indians, and the Colonial Construction of Religion*. Oxford University Press. New York.
- Spychiger, Maria. 2013. "Musik ist meine Religion" – Musik als säkulare und individualisierte Bedeutungsträgerin und die spirituelle Dimension des musikalischen Selbstkonzepts. *Musik und Religion. Psychologische Zugänge*, s. 183-198. Red. Jacob A. v. Belzen. Springer VS. Wiesbaden.
- Stausberg, Michael. 2008. Western Europe. *Religious Studies. A Global View*, s. 14-49. Red. Gregory D. Alles. Routledge. London and New York.

ABSTRACT

This essay highlights the value of comparative, phenomenological, and psychological approaches in the study of religions. It argues for a heuristic identification of three basic forms of religious experience: a charismatically persuading, a rationally convincing, and a ritually mystical.

KEYWORDS: religious experience; comparison; charismatically persuading; rationally convincing; ritually mystical